

TERCÜMELER :

İSLÂMLARDA MERVANÎLER MEZHEBİ *

W. W. BARTHOLD

Türkçeye çeviren : ABDÜLKADİR İNAN

A. A. Semenov 1912 de "Mir İslama=İslâm Dünyası,, dergisinde neşrettiği "Şugnan İsmaililerinin İnanmalarından,, adlı makalesinde "Mervanî mezhebi mensupları,,nı zikretmektedir. Bu mezhep mensupları dördüncü halife olarak, Ali'nin yerine, üçüncü halife Osman'ın en yakınlarından ve Emevîlerden dördüncü halife olan Mervan bin-al-Hakem'i (684—685) tanımaktadır. Bu "Mervanfler,, başlıca "Çatral ve Kandjut,,da bulunurlar, Afganistan'ın bazı yerlerinde de bunlara tesadüf olunur; bunlar Çatral ve Kandjut lehçelerinde (buldukları yerlere göre) konuşurlar; ticaret maksadiyle ara sıra Şugnan'ı da ziyaret ederler; Şugnanlı'lar ise bunları iyi görmezler "ve bunlar hiçbir zaman Şugnanlı'ların evinde, hattâ köylerinde bile, gece kalmazlar¹.

Bu zamanda böyle bir mezhebin bulunduğu dair malûmat gerek İslâmîstik edebiyatta ve gerek Çatral Şugnan hakkında yazılan eserlerde, yanılmıyorsam, hiç de tesadüf edilmemişti. Bu (İslâm dünyasına, nispeten son zamanlarda, XVI. yüzyılda katılan) ülkeleri ziyaret eden İngiliz bilginleri ancak Sünnî'lerden ve İsmailî'lerden, yahut yerli terime göre, Mevlâyî'lerden bahsederler².

İslâm tarihinden malûm olduğu veçhile, Abbasi'lerin hilâfet ve saltanatlarından Ali'nin hulafa-i Raşidin'in dördüncü ve sonuncu olarak tanıldığından sonra bile Ali'yi Osman'ın katline iştirak etmiş olmasıyla itham eden ve Emevî'lerin iki şubesini -Ebu Süfyan ve halife birinci Mervan sülâlelerini- Osman'ın

* Bu yazı «Bulletin de l'Académie Impériale des Sciences» 1915 pp. 643-648 den alınmıştır.

¹ «Mir İslama», I. 533 ve sonraki sah.

² Biddulph, The tribes of the hindoo Koosh, Calc. 1880, p. 118 sq. G. S. Robertson, Chitral Lond. 1898, P. 35, 37. İslâm Ansik. I, 899 da m. Longworth Dames'in makalesi.

meşru halefi tanıyan mezhep, daha doğrusu siyasî parti uzun müddet yaşamakta devam etmiştir. Bunun neticesinde Osmanî, Süfyani ve Mervani terimleri meydana gelmiştir ki bu terimlerle Osman'ın sülâle ve Emevî'lerin iki şubesi ve bunlar tarafını tutanlar ifade edilmiştir³. Görünüşe bakılırsa Suriye'de Emevî'lerin iki şubesinden birincisi, yani "Süfyanlılar,, daha popüler olmuştur; Taberî'nin bir hikâyesinden anlaşıldığına göre daha Mervani'lerin saltanatları zamanında bile halk kurtarıcı olarak bir "Süfyanlı,, bekliyordu⁴. Abbasî'lerin saltanatından sonra dahi bu "Süfyanlı,, kurtarıcı bekleme iki asır devam etmiştir. Fakat Abbasî'lerin taraftarları bu kurtarıcı olarak beklenen "Süfyanlı,,yı yavaş yavaş bir nevi "deccal,, a çevirmeğe muvaffak oldular⁵. Milâdî 684-692 sıralarındaki iç savaşlar zamanında, Süfyanlı'ların sukutundan sonra, birinci Mervan'ın ve oğullarının taraftarları "Mervanlı'lar,, adıyla, Abdullah ibni Zübeyir'in taraftarlarına, yani "Zübeyir'li-ler,,e karşı konuluyordu⁶. Abbasî'lerin hâkimiyeti ile son bulan mücadele "Haşim torunları,, yani Peygamberin akrabası hukuku namına Mervan torunlarına karşı yapılmıştı⁷. Orta Asya'da Emevî taraftarlarını ekseriya haricî tesmiye ederlerdi⁸ (hakikatte ise haricîler gerek Emevilere ve gerek Ali torunlarına muhalif idiler); Ebu Müslim hakkındaki bir Türkçe romanda bu kahramanın düşmanları "Mervanlı'lar,, tesmiye edilmektedir ki halife birinci Mervan'ın yahut son Emevî halife ikinci Mervan'ın taraftarları kast olunuyor⁹. Mervan II. 750 de Mısır'da Musa'ya karşı Firavun tarafından çağrılan sahirlerin bulunduğu mahal sayılan yerde, öldürüldü¹⁰; İslâmlar onu "Allahın düşmanı,, Firavun'la bir görüyor-

³ İ. Goldziher, Muh. Studien II, 120 f.

⁴ Taberî III, 53, 14: هو السفيناني الذي كان يذكر

⁵ Krş. Mir İslâma, I, 210 ve sonrası. Mamun'un Taberî'de zikredilen sözleriyle krş. C. III, 1142, 11. Ahiri zamanda «Süfyanlı»nın rolü hakkında İbn-al-Fakih (Bibl. Geogr. Arab V), sah. 258.

⁶ Kitab-al-Aghânî, III, 102; Taberî, II, 804.3. Kitab-al-Aghanide IV, 120 de Mervaniye kelimesi «Mervan taraftarlığı» anlamına kullanılmıştır.

⁷ Pın-ni-mo-huan (benü Mervan) ile Pın-ni-ki-şen (Benü Hâşim) arasındaki mücadeleyle dair haberler Çin'e kadar ulaşmıştır. Krş. Hyacinth, III, sah. 272.

⁸ Hatta bugünkü Türkmen şairi dahi halife Yezid I. nin taraftarlarını haricî tesmiye ediyor (A. Samoyloviç, Abdu-s-Sattar Kazı, Spb. 1914, s. 5).

⁹ Fleischer'in mütalâası da böyledir, Codd. Arab. Lips., p. 525 b.

¹⁰ İstahri'da Bibl. Arab. I, 53.

lardı ¹¹. Kıptî hıristiyanlar Mervan (Μερουαν) adının harfleri 666 ya müsavi olduğundan onu deccal saymışlardı ¹². Bununla beraber Mısır'da iskat edilen sülâleye taraftar olanlar da vardı. Mes'udî'nin (Milâdî X. asır) sözlerine göre Mısır'ın ve Habeşistan'ın kültür sahalarından altı günlük mesafedeki vâhaların sahibi ve müellifin muasırı Abd-ül-melik ibni Mervan "Mervanî mezhebinde,, (Mervaniyy-ül-mezhep) idi ¹³.

Mes'udî kendi zamanında da Emevîler lehinde ve onların hilâfet hakları hakkında yazılan tandanslı (tendansioz) kitaplar bulunduğu dair bazı bilgiler vermektedir ¹⁴; fakat Suriye ve Mısır dışında "Mervanî mezhebi,, nin mevcudiyeti hakkında, galiba, hiçbir malûmat yoktur. Mervan II. hakkında onun kendi vatanında, Kürdistan'da bile (o bir Kürt kızından doğmuştu) muhafaza edilmemiştir; halbuki Mervan II (744-750) halifelğine kadar onbir yıl (733-744) Kuzey Mezopotamya'yı, Ermenistan'ı ve Azerbaycan'ı idare etmişti ve onun babası Mehmet ¹⁵ burada İslâm dininin ve Arap hâkimiyetinin yerleşmesi için büyük hizmetler etmişti ¹⁶. XI. yüzyılda Kürdistan'da hükümet süren Mervan sülâlesi ¹⁷. XI. yüzyılda yaşayan başka bir Mervan'dan türemiştir. Kürdistan'daki islâmiyete karşı olan mezhep kendisini bu Mervan'a değil, Emevîlerin birinci şubesine ve halife Yezit I. ye (680-683) nispet vermektedir, ihtimal ki bu nispet yezidîye kelimesinin yanlış halk iştikakından ¹⁸ ileri gelmiş olabilir. X. yüzyılda, coğrafyacı Makdisî'nin ¹⁹ Esfehan'da gördüğü Emevî taraftarları birinci şube, yani Muaviye sülâlesi taraftarları idiler; Mervan ve onun sülâlesi hakkında Makdisî bir şey söylemiyor.

¹¹ Taberî, III, 50, 8-9.

¹² C. H. Becker, *Enz. des İslâm*, II, 6.

¹³ Mes'udî, *Prairies d'or*, III, 51. Goldziher'in (*Muh. Stud.* II, 121, No : 3) Makrîzî'nin «Hitat»'ından aldığı (I, 236) Mes'udî'nin metnine aittir.

¹⁴ *Prairies d'or*, VI, 56-57; *Bibl. Geogr. Ar.* VIII, 335-337.

¹⁵ Taberî, III, 51, 11.

¹⁶ Mervan babasına varis olarak değil, pek geç bu vazifeye tayin edilmiştir (Taberî, II, 1562); babasından miras olarak ancak Van gölünde balık avlama iradını almıştır (Belasori, 200, 5).

¹⁷ Bunun hakk. Bk. *St. Len-Pul*, *Musulman sülâleleri*, W. Barthold terc. sah. 96.

¹⁸ Bk. Marr, *ZWO*, XX, 143 ve son.

¹⁹ *Bibl. Geogr. Arb.* III, 399.

Tariht malûmatın durumu böyle olduğuna göre A. A. Semenov'un Orta Asya'nın bir karanlık köşesinde bu zamanda bile yaşayan Mervanî mezhebini meydana çıkarması ilim bakımından çok büyük önemi haizdir. Benim teklifim üzerine, bu mezhep mensuplarının hayatı ve âkideleri hakkında mufassal malûmat toplamak için A. A. Semenov tarafından tedbirler alınmıştı; yazık ki bu tedbirler başarılı sonuçlar veremedi; elde edilen malûmat İsmailî mezhebine mensup Şugnanlı Haydar Şo adlı bir âlimin Mervaniler hakkında Farsça yazdığı risaleden ibaret olmuştur. Bu risaleden görüldüğü veçhile müellif, Mervanî'lerle doğrudan doğruya temas etmemiş, malûmatını ikinci elden almıştır. Risalenin böyle bir evsafa olmasına rağmen bu risaledeki malûmatı, mütehasıslar için bu mezhep hakkında müracaat edilecek başka bir kaynak bulunmamasından dolayı, burada neşretmeği (A. A. Semenov'un 21-22 şubat tarihli mektubiyle bildirdiği müsaadesi ile) faydalı buluyorum.

Mezhep kendi namını Abbasiler tarafından hal'edilen ikinci Mervan'dan almıştır. Bununla beraber, müellifin tasavvuruna göre, bu Mervan, Emevî sülâlesinin varisi değil, fakat aşağı halk tabakasından olup yükselmiş ve hilâfet iddiasına kalkışmış, çağdaşları tarafından da halife olarak kabul edilmiş bir kimsedir. Bu Mervan gayur, zeki (زرک) ve cesur (dilâver) fakat fakir, paraya muhtaç bir adamdı. Bunun daimî meşgalesi haberler toplamak (سخن جینی), yani fena havadis yaymak (gammazî) idi; böylece o, foyası meydana çıkarılmadan önce, yüksek ve önemli bir mevki kazanmağa muvaffak oldu. Yavaş yavaş para topladı ve pek çok adamı kendine itaat ettirdi²⁰. O zamanda İslâm cemaatleri, Peygamberin dediği gibi, birbiriyle kavga eden 73 mezhebe ayrılmış bulunuyordu; bundan faydalanan Mervan kendisini Ali'nin yerine dördüncü halife ilân etti. İslâmlardan birçok kimseler kendi atalarının katili diye Ali'den nefret ederlerdi; Muhammed zamanında İslâm kabul etmiyen herkesi Ali ve Zülfikar kılıcıyla zorla müslüman yapardı²¹. Ali'ye karşı olan bu düşmanlık Mervan'ın iddiasına iyi bir zemin hazırlamıştır. Fakat şüphe şöyle bir sual meydana attı: "birçok zamanlar geçtikten sonra,, ve Peygamberi hiç gör-

²⁰ Mervan'ın böylece tavsifi, bunun hakkındaki malûmatın «Mervaniler» den değil onlara düşman olanlardan alındığını gösterir.

²¹ Umumiyetle Orta Asya'da Ali'yi İslâmiyeti silâhiyle yaymış olan bir bahadır olarak tasavvur ederler.

memiş bir adamın halife olması mümkün müdür? ²². Bu itiraza Mervan "eğer bu itiraz varit ise Muhammed'i de Peygamber demek doğru olamaz, çünkü "Peygamberlik,, in menşei, Muhammed'den binlerce yıl önce yaşamış olan Âdemde'dir. Mervan'ın fikrine göre zorba (cebbar) olan Ali'yi dördüncü halife diye kabul etmek mümkün değildi ²³; sabık üç halifeye benzeyen Mervan'ın kendisi dördüncü halife idi ²⁴. Bundan sonra Ali'nin düşmanları dördüncü halife olarak Mervan'ı kabul ettiler ve ona biat ettiler; uşaklarının ve askerlerinin (hadem ü haşim) sayısı çoğaldı ve devleti sağlamaştı. Mervan'ın diğer faaliyeti hakkında bu risalede malûmat yoktur. Ancak, saltanatı zamanında birkaç kitap yazıldığı, müellifin de bunları okumadığı kaydedilmektedir; bu Mervan'ların dili ne Arapça'dır ve ne Farsça'dır; müellifin iddiasına göre bunların konuştuğu dil Yakup ve Yusuf Peygamberlerin konuştuğu dil, yani Yahudicedir.

Bundan sonra mezhebin talimatı hakkında malûmat verilmektedir. Bunların iddiasına göre Ali'nin halifelik hakkını inkâr etmeleri Kurandaki لعنة الله على الظالمين (VII. sure 42; XI. sure 21) ayetine isnadetmektedir ²⁵; Ali de bu zalimlerden. Ali'yi kim halife ve imam bilirse onun Allaha ve Peygambere imanı tam değildir; zamanında Ali'yi korkularından imam ve halife tanıdırlardı ve bu korku atalarından torunlarına geçti.

Mervantlar Allaha, Peygambere ve Kuran'ın Allahtan indirildiğine inanırlar, fakat orucu ve namazı farz diye tanımazlar. Namaz, onlara göre, ihtiyarfdır, isteyenleri namaz kılarlar, fakat namazları Sünnilerin namazından azçok farklıdır (hergün altı vakit namazları vardır, hepsi yirmi dört rekât olup 17 si farz, 3 ü de veterdir). Namaz Allahın emri değil, Peygamberin sünnetidir; halbuki insanlar Peygamberin kulu değil, Allahın kullarıdır, Pey-

²² Bu sözler ancak Mervan II. ye ait olabilir. Mervan I. Peygamberi hatırlardı; Hüdeybe (628) audlaşmasına ait rivayetlerin bir kaynağı da onun hikâyeleridir. (Tabaşı, I, 1529, 9 1534, 15; 1549 14; 1551, 5; 1619, 15).

²³ Galiba bu müellif (yahut onun kaynağı) halifelerin dörtten fazla olmayacağına ve bu akidenin Mervan zamanında da böyle olduğuna kanidir.

²⁴ Risaledeki sözü, görünüşe göre, böyle anlamak gerektir: چونکه من نیزیکی از آنہایم کہ بودند

²⁵ Risalede bu âyet yanlış yazılmıştır; ala'den sonra القوم kelimesi konulmuştur.

gamberin kendisi de Allahın kuludur. Peygamber, Allaha Kuran gönderdiği için ibadet etmiş, halbuki diğer insanlar bu nimete erişmiş değillerdir, namaz kılmağa da mecbur değillerdir. Bu mezhebin başka dinî ibadetlerinden biri olarak ancak sünnet²⁶ zikrolunuyor; Mervanilerin erkek ve kız çocukları sünnet ettikleri kaydedilmektedir.

Haydar Şo'nun verdiği malûmata göre, "Mervaniler,, başlıca Suriye'de, Hicaz'da, Siyistan'da, Efganistan'ın dağlık (Kûhistan) bölgesinde ve Hindistan dağlarında bulunurlar; bu zamanda Mervaniler, Kâbil'in dağlık bölgesi müstesna, her yerde pek az kalmışlardır.

A. A. Semenov Pamir bölgesi müfrezesi komutanına müracaat ederek Mervaniler hakkında malûmat istemiş ve Şugnan Mervanileri'nin kendilerini "Yezidi,, ismiyle de tesmiye ettiklerine ve halife olarak Ali'nin yerine "Muhammed'in sabık kâtibi,, Mervanî dördüncü halife tanıdıklarına dair malûmat almıştır. Bu malûmatta, Muhammed'in kâtibi Muaviye veyahut Osman'ın kâtibi Mervan I. hakkında kitaplarda verilen haberlerin aksi olup olmadığını kestirmek müşküldür.

Son söz olarak şunu diyebiliriz ki İngiliz müdekkikleri Mervanilerin incelenmesine dikkat etmeleri yahut büyük Britanya ile Rusya arasındaki sağlamlaşan dostluk münasebetleri Çatral ve Kancut bölgelerine Rus Türkistanı'ndan müdekkikler gönderilmesine imkân vermesi arzuya şayandır.

²⁶ Risalede *hutne* yerine *hatne* yazılmıştır.